

Марія Брус

Найменування жінок по батькові в історії української мови

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (45)

УДК 811.161.2'373.7-042.2

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(45)

Брус М. Найменування жінок по батькові в історії української мови;
кількість бібліографічних джерел – 21; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано назви жінок по батькові з дописемного і впродовж усього писемного періоду. Зазначено, що вони започаткували традицію називання дочок за належністю батькам. Первинними зразками таких номінацій стали праслов'янські слова з фемінітивним словотвірним значенням «жінка стосовно особи, названої іменником» і прикметниковим суфіксом *-ьn(a)*.

Дослідження вказаної категорії слів проведено на основі діяхронного та синхронного підходів, лексико-семантичного і структурно-словотвірного аналізу. У діяхронному аспекті простежено історичні зміни і показано зародження цієї тематичної групи як апелятивної лексики в праслов'янський період, послідовне і системне формування її від ранньої писемної доби аж до прогресивного розвитку в новий український період, та збереження дотепер у пасивному лексиконі загальних назв, а в активному складі української літературної мови власних назв. У синхронному аспекті встановлено статичні явища як результати інтенсифікаційних процесів і динамічних явищ як результатів екстенсифікаційних змін.

На лексичному рівні результатом інтенсифікації стали назви жінок, збережені здавна до сьогодні, а результатом екстенсифікації – виникнення нових іменників для позначення дочок за різними ознаками батьків та набуття ними різних семантичних і стилістичних ознак. На словотвірному рівні результатами інтенсифікації було збереження словотвірних типів у діяхронії, а

результатами екстенсифікації – виникнення нових словотвірних типів у кожний період. Показником рівня інтенсифікаційних та екстенсифікаційних процесів стала продуктивність і регулярність як окремих найменувань, так і всього словотвірного типу.

Проведення аналізу найменувань жінок по батькові дало змогу узагальнити, що в минулому переважали загальні назви над власними і представляли словотвірний тип із суфіксом *-івн(а)* (від *-овн(а)* та *-евн(а)*). Вони відобразили протяжність і незмінність традиції називання жінки по батькові, представленої сьогодні літературно унормованою онімною лексикою, репрезентантом якої є суфікс *-івн(а)*. Давні фемінітиви-патроніми – це пасивна лексика, яка може відтворюватися в діалектному мовленні або в художньому стилі української мови.

Ключові слова: назви жінок по батькові, відпатронімі утворення, словотвірний тип на *-івн(а)*, діяхронія і синхронія, історія української мови.

Постановка проблеми. У сучасній українській літературній мові назви жінок по батькові – це власні найменування осіб жіночої статі, які вивчає антропологія і відображає формування третього складника національної форми ідентифікації особи. У межах ономастики такі слова названо патронімами, що являють собою різновид антропонімів – власні назви дочки, утворені від батькового імені [Чучка 2000, с. 426]. «Звичай передавати дитині батькове чи дідове іменування, як і звичай утворювати дериват від батькового іменування, сягає праслов'янської доби і має паралелі в усіх індоєвропейських мовах» [Чучка 2000, с. 426]. Однак загальнослов'янський звичай іменувати жінку по батькові упродовж тисячолітньої історії зазнав чималих змін: починаючи від утворення поодиноких апелятивних найменувань, далі поступове збагачення таких загальних назв, а потім відхід їх до діалектного мовлення та становлення нових сучасних жіночих імен по батькові. Через це така категорія слів потребує спеціального вивчення в системі кожної слов'янської мови.

Аналіз досліджень. Історія вивчення назв жінок по батькові засвідчила, що цій категорії слів уділено більшу чи меншу увагу в різних лінгвістичних студіях. Об'єктом дослідження в історичних розвідках стали загальні назви жінок по батькові, творення яких мало регулярний, послідовний і прогресивний характер із давньоукраїнської до нової української мови і відбувалося в межах фемінітивної підсистеми кожного періоду. Для сучасної української мови така лексика є архаїчною, оскільки зникла відповідна суспільна реалія – називання дочок за статусом і діяльністю батьків. І в теперішніх дослідженнях така апелююча лексика схарактеризована як застаріла чи пасивна взагалі. Водночас нормативними сьогодні є власні назви жінок по батькові як онімна лексика. У зв'язку з цим простежено відмінний аналіз цієї лексичної групи в історичних та сучасних дослідженнях.

У діяхронно-синхронному плані простежено вивчення назв жінок по батькові насамперед як апелюючів у сукупності з іншими фемінітивами, зокрема в лінгвістичних працях: С.П. Бевзенка «Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору)», напр.: *царівна, попівна* [Бевзенко 1960, с. 121]; С.П. Самійленка «Нариси з історичної морфології української мови», напр.: *удовівна* [Самійленко 1964, с. 47]; І.І. Ковалика «Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами», напр.: *королівна, бондарівна* [Ковалик 1962, с. 20]; І. І. Фекети «Жіночі особові назви в українській мові. (Творення і вживання)», напр.: *ковалівна, столярівна* [Фекета 1968, с. 68–69]; М.П. Брус «Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір, семантика», напр.: *войтовна, столниковна, целюриковъна* [Брус 2001, с. 51–52] та ін. Діяхронно-синхронне опрацювання назв жінок по батькові як онімів засвідчили поодинокі праці з української антропонімії, де такі слова проаналізовано переважно в складі давніх антропонімних словосполучень, зокрема: П.П. Чучки «Розвиток імен і прізвищ» напр.: *Володимерьну ГѢфимью, Богдана Кисслєвна, Милохна Семено(в)на Дѣ(д)ковская* [Чучка 1983, с. 600, 614], Л.А. Москаленко

«Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683 – 1740 рр.)», напр.: *Палагія Гришківна, Фена Лукіяновна, Марья Луциківна, Тетяна Павлівна* [Москаленко 2009, с. 34–35]. «Жіночі імена з прізвищевими назвами уточнюються характеристикою за родом діяльності, належністю певному господареві і місцем проживання: *Пазка Костювна...*» [Москаленко 2011, с. 133].

Ідентифікація особи жіночої статі за допомогою апелятивів, а пізніше антропонімів на *-івн(а)* зумовлювалася тим, що від староукраїнської мови поширилися і стали високопродуктивними в новий український період загальні назви жінок за різними ознаками батьків із суфіксом *-івн(а)* (*титарівна, царівна*), що первинно являли собою присвійні прикметники, а подібні утворення від особових імен батька були поодинокими (*Ярославна*) [Бевзенко 1960, с. 121–122]. За результатами наукових досліджень Л.Л. Гумецької, жіночі особові назви в актах XIV – XV ст. вживалися рідко, що відбивало суспільно-юридичну обмеженість жінки в епоху феодалізму [Гумецька 1958, с. 121]. У монографії вчена зауважила: «Особові суфікси жіночого роду в основному служать засобом творення назв жінок від співвідносних чоловічих назв. Помітна спеціалізація функцій особових суфіксів: *-ьни*, який творить назви жінок, і *-на*, який творить назви дочок, названих в основному слові чоловіків» [Гумецька 1958, с. 89]. У сучасній літературній мові усталено назви жінок по батькові для офіційного тричленного позначення особи, про які довідуємося з ономастичних студій: П.П. Чучки [Чучка 1983, с. 619], І.М. Желєзняк [Желєзняк 2000, с. 29], С.О. Вербича [Вербич 2008, с. 55] та ін.

Мета статті – дослідити та відобразити історію зародження і становлення жіночих імен по батькові в українській мові, а також словотвірного типу на *-івн(а)*, який став основним виразником процесів формування цієї категорії найменувань. **Завдання статті**: розкрити передісторію сучасних жіночих імен по батькові, яку склала власна традиція називання дочок за різними ознаками батьків упродовж писемної доби; проаналізувати вказані слова в діяхронно-

синхронному вияві, показавши первинне і тривале вживання апелятивів для позначення дочок за соціальними та діяльними ознаками батьків аж до унормування назв жінок по батькові як онімної лексики в сучасній українській літературній мові; схарактеризувати словотвірні типи з давніми суфіксами *-ьн(a)* *-овьн(a)* *-евьн(a)*, відображені в сучасному словотвірному типі із суфіксом *-івн(a)*, що на апелятивному рівні належить сьогодні до пасивного складу, а в ономастичному плані – до активної лексики; обґрунтувати історичні зміни в категорії найменувань жінок по батькові, зумовлені впливом мовних і позамовних чинників.

Методи й методика. Дослідження історії жіночих імен по батькові проведено на основі теоретичної бази і спеціальної методології, до якої увійшли насамперед історичний та описовий методи, а також загальні методи дедукції та індукції, синтезу й аналізу. Засадничими для вивчення історії фемінітивів української мови загалом стали праці О.О. Потебні, Л.А. Булаховського, І.І. Ковалика, Л.Л. Гумецької, С.П. Бевзенка, В.В. Німчука, П.П. Чучки, П.І. Білоусенка та ін., а також спеціальні розвідки І.І. Фекети, А.М. Нелюби, А.М. Архангельської, Л.А. Москаленко та ін. Власна методика дослідження охопила втілення діяхронного та синхронного підходів як основних наукових принципів, використання структурно-словотвірного і лексико-семантичного аналізу найменувань жінок по батькові. У діяхронії схарактеризовано історичні зміни, яких зазнала вказана категорія слів, а в синхронії – визначено її статичні й динамічні ознаки, інтенсивні й екстенсивні зміни в ній, специфічні явища. Структурно-словотвірний аналіз уможливив встановлення словотвірних типів, словотвірних моделей і словотвірної семантики фемінітивів, а лексико-семантичний – визначення семантики первинних назв жінок стосовно батьків, становлення їх семантичної структури від загальних назв до власних найменувань, виявлення історичних змін у семантичній структурі фемінітивів. Унаслідок проведеного аналізу жіночі імена по батькові, що утворюються за допомогою суфікса *-івн(a)*, інтерпретовано як продовження розвитку традиції називання жінки стосовно батька, але представленої в межах онімної лексики, і

збереження давнього словотвірного типу апелятивів на *-ivn(a)*, що може відтворюватися з метою стилізації, архаїзації та в діалектному мовленні.

Виклад основного матеріалу. На кожному історичному етапі було власне розуміння вказаної категорії найменувань жінок: тривалий час як апелятивів, а значно пізніше як онімів. Історія розвитку української мови засвідчила поступове творення, зростання і занепадання загальних назв жінок за різними ознаками батьків та часткове збереження давніх словотвірних типів у сучасній українській літературній мові як онімної лексики. Оскільки вони утворювалися від назв батьків, їх названо відпатронічними дериватами, що охопили всі давні й теперішні словотвірні типи, об'єднані спільним дериваційним значенням «жінка стосовно батька, названого твірним словом». Передісторію сучасних жіночих імен по батькові склала тисячолітня практика називання дочок за різними ознаками батьків, яка започаткована була ще за спільнослов'янської єдності і розвинута на ґрунті самостійного розвитку слов'янських мов.

У діяхронії простежено творення чималої кількості фемінітивів із відпатронічним значенням, починаючи з дописемного періоду. На праслов'янський період припало становлення такого словотвірного типу дериватів. Відтоді збереглося тільки слово **кѣнежьна* 'княжна', мотивоване словом **кѣнедзь* прагерманського походження [ЕСУМ 1985, Т. 2; с. 475]. Воно успадковане давньоукраїнською мовою зі значенням 'дочка князя, княжна', відображене в староукраїнській книжності і новій українській літературній мові, а також засвідчене майже у всіх слов'янських мовах. За даними етимологічного словника праслов'янської лексики, слово **кѣнежьна* – похідне із суфіксом *-ьн(a)* від іменника **кѣнедзь*, яке первинно мало ад'єктивний характер [ЭССЯ 1987, Вип. 13; с. 202–203]. Адже формант *-ьн(a)* слугував засобом вираження ознаки присвійності, тому й деривати з *-ьн(a)* первинно виражали прикметникове значення, напр.: **l'ubьna* [ЭССЯ 1990, Вип. 16; с. 187], що могли ще в спільнослов'янський період зазнавати субстантивації. Водночас семантика слова **кѣнежьна*, простежена в різних слов'янських мовах,

засвідчила, що цей дериват із первинним ад'єктивним значенням присвійності міг одразу набути іменникового значення і в ролі прикметника не використовуватися, інакше ад'єктивність його мала бути частково збережена та відображена в історії слов'янських мов. До того ж, словотвірний тип із суфіксом *-ьн(a)* став узірцем для формування нових дериватів, напр.: *stryjъna*, *ujъna* [Німчук 1983, с. 71], а також нових словотвірних типів на *-овьн(a)*, *-евьн(a)*, *-ичьн(a)*.

У давньоукраїнській мові назви жінок за різними ознаками батьків були малопродуктивними, як засвідчили найдавніші писемні джерела, але вони започаткували розвиток традиції позначення спадкоємців не тільки родовими словами (*дочка*, *племінниця* та ін.), а й з означенням їх соціального стану, залежного від стану батьків. У зв'язку з цим такі слова становили семантичний розряд назв жінок за соціальним станом та охоплювали праслов'янські назви (*княжъна*, *стрыина*, *уина*) й новотвори писемної доби – спільнослов'янського, церковнослов'янського та іншого походження, напр.: *богатичъна* 'дочка багача' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 126], *болярычъна* 'дочка боярина' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 154].

Словотвірний тип із суфіксом *-ьн(a)* був непродуктивним у давньоукраїнський період, а згодом поповнився під впливом польської і чеської мов ще словом *панна* 'дівчина привілейованої верстви суспільства', 'форма звертання до дівчини привілейованого класу', 'діва (епітет Богородиці)' [ССМ 1978, Т. 2; с. 123]. За зразком цього словотвірного типу сформувалися нові словотвірні типи на *-овьн(a)*, *-евьн(a)*, напр.: *бановъна* 'дочка бана' [СДЯ 1988, Т. I; с. 104], які так само не відзначилися продуктивністю або не відобразилися достатньою мірою в книгописанні. Проте вони виявили більшу стійкість, порівняно зі словотвірним типом на *-ьн(a)*, і в подальшому розвинули свою продуктивність на українському ґрунті (*королевъна*, *поповъна*, *царевъна*).

До найдавніших словотвірних типів належить і словотвірний тип на *-ичьн(a)*, який так само міг сформуватися під впливом словотвірного типу із суфіксом *-ьн(a)* в писемний період, бо з праслов'янської доби невідомі

деривати вказаної структури. Він розвинувся правдоподібно завдяки впливу церковнослов'янської мови, для якої специфічний був словотворчий формант *-ичьн(а)*. Слова такого словотвірного типу характеризували дочок за станом у родині й суспільстві (*братична* 'дочка брата' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 169], *рабичьна* 'дочка раби' [ССДЯ 1989, Т. III; с. 2], *тетичьна* 'дочка тітки' [ССДЯ 1989, Т. III; с. 954] та ін.), під впливом яких виникли й окремі назви жінок за майновим станом (*господичьна* 'господиня' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 565], *дѣдичьна* 'спадкоємиця' [ССДЯ 1989, Т. I; с. 783]. Церковнослов'янський характер зумовив занепад цього словотвірного типу, і в староукраїнський період не засвідчено дериватів такої структури.

У давньоукраїнському книгописанні відпатронімні утворення майже не використовувалися. Поступове введення їх до писемної мови відображали найбільше пам'ятки офіційно-ділового характеру, але пізнішої доби – XIV – XV ст. Це вказувало на те, що назви жінок за різними ознаками батьків та інших родичів були характерними, ймовірно, для розмовного мовлення, якого практично уникали під час оригінального й перекладного книгописання. Поодинокі приклади таких фемінітивів у найдавніших писемних пам'ятках – це переважно книжні слова (для позначення привілейованого прошарку), рідко розмовні слова, що засвідчили й лексикографічні джерела. Напр., до «Словника староукраїнської мови XIV – XV ст.» не увійшли праслов'янські слова *вуйна*, *стрийна*, а тільки слово *княжна* 'княжна' [ССМ 1977, Т. I; с. 481].

У староукраїнський період значно збільшився семантичний розряд назв жінок за соціальним, майновим, спадковим станами, порівняно з давньоукраїнським періодом, відобразивши нове правове становище жінок у XVI – XVII ст. – узаконення їхньої рівності з чоловіками в усіх сферах суспільного життя. Жінки набули можливості володіти майном та осідлістю, успадкованими, отриманими в подарунок від батьків, чоловіків за їх життя чи після смерті, а це забезпечило участь жінок у державних, громадських, судових та інших справах. А виникнення нових адміністративних, цивільних, військових посад, чинів призвело до збагачення тодішнього лексику новією

іншомовною лексикою. Під впливом таких процесів названий семантичний розряд поповнився і фемінітивами на позначення жінок за різними ознаками батьків, тобто відпатронічними утвореннями, які почастишали тоді і в книгописанні, напр.: и *панну* Ганьну Холоневскую, почитивую шляхтяньку, к тому *боярку* слуги моего ... збили [АрхЮЗР, Ч. 8, Т. III; с. 266]; єсми позваль былъ єє мл(ст) княгиню Алекса(н)дровую Вишневецкую *кня(ж)ну* Алекса(н)дру Андрєєвну Капустя(н)ку, *старостя(н)ку* ѿвруцкую [АЖМУ 1965, с. 72].

Виразниками словотвірного значення «дочка особи, названої твірним словом» були в староукраїнській мові словотвірні типи на *-н(а)*, *-овн(а)*, *-евн(а)*, що відзначалися невеликою продуктивністю. Як, і в давньоукраїнський період, такі словотвірні типи належали до іменникових, відображаючи творення дериватів із фемінітивним мутаційним значенням. Словотвірний тип із суфіксом *-н(а)* представляли слова *княжна*, *ксенжна*, *панна*, *вуйна*, *стирийна*, словотвірний тип на *-овн(а)* – фемінітиви *войтовна*, *пасинковна*, *поповна*, *цесаровна*, *целюриковна*, а словотвірний тип на *-евн(а)* – *вуєвна*, *королевна*, *царевна*. Найбільшою продуктивністю серед них відзначався словотвірний тип на *-овн-а*. У вказаний період виник і новий словотвірний тип на *-анк(а)* для вираження значення ‘дочка батька, названого твірним словом’ (*намѣсничанка*, *старостянка*, *подкоморянка*, *шляхтянка* та ін.), а церковнослов’янськими на *-ичн-а* (*сестрична*, *стриєчна*) поступово занепали [Брус 2001, с. 51–53].

Специфічні фемінітиви на *-анк(а)* співвідносилися з багатьма спільнокореновими словами, що спричиняло неоднозначне трактування їхньої мотивації: походження від слів, що позначають батьків (*воєвода* > *воєводянка*), від співвідносних чоловічих назв (*воєводичь* > *воєводянка*), від атрибутивних конструкцій (*воєводина дочка* > *воєводянка*). З урахуванням таких фактів деривати вказаної структури можна трактувати як суфіксальні утворення з *-анк(а)*, зумовлені найменуваннями батьків. Альтернативною можна вважати мотивацію таких фемінітивів корелятивними назвами чоловіків, за умови наявності останніх (*судич* > *судянка*). Мотивування фемінітивів на *-анк(а)* маскулінативами зумовлене тим, що в староукраїнській мові зафіксовано

деривати на *-анк(а)* як самостійні слова зі значенням жіночості (*подкоморянка, хоружанка*) без означуваного слова (*дочка*) [Брус 2001, с. 41–43].

У новий український період семантичний розряд назв жінок за соціальним, майновим, спадковим станами, до якого входили і назви жінок за різними ознаками батьків, зазнав ще більших змін, порівняно зі староукраїнським періодом. Зростання кількості фемінітивів у межах названого розряду відбувалося найбільше завдяки творенню паралельних найменувань дружин і дочок за станом, чином, родом діяльності чоловіків і батьків (*десятичка, десятниківна; дігтярка, дігтярівна; дзвонариха, дзвонарівна* та ін.). Якщо значення дружини могло виражатися кількома спільнокореновими словами (*купчиха, купчиця; лимариха, лимарка* та ін.), то характерними найменуваннями дочки були іменники із суфіксом *-івн(а)* (*мірошниківна, орендарівна, писарівна, різниківна* та ін.). Словотвірний тип на *-івн(а)* виник на базі минулих словотвірних типів на *-овн(а)* та *-евн(а)* (внаслідок переходу в новому закритому складі звуків *о, е* в *і* на українському ґрунті) і спричинив формування численної кількості відпатронічних утворень. Активізацію тодішнього фемінівотворення зумовлювали як мовні, так і позамовні чинники (поширеність і престижність різних ремесел; виникнення нових адміністративних посад, чинів, військових звань; розвиток дипломатичних, економічних, політичних відносин та ін.).

Словотвірний тип фемінітивів на *-івн(а)* став одним із продуктивних у новий український період, порівняно з минулим періодом, де йому відповідали словотвірні типи на *-овн(а), -евн(а)*. Під впливом давніх словотвірних типів на *-овн(а), -евн(а), -ьн(а)*, які спеціалізувалися у творенні назв дочок за різними ознаками батьків, і в нових історичних обставинах, зумовлених необхідністю позначення дочок за багатофункціональною діяльністю батьків, словотвірний тип на *-івн(а)* набув значної продуктивності в новій українській мові, де розвинув тільки мутаційне словотвірне значення і характеризував жінок за ремісничою, господарською та іншою діяльністю батьків, належних переважно до середнього класу (*золотарівна, ковалівна, кухарівна, лимарівна, малярівна,*

москалівна, отаманівна, паламарівна та ін.). У майбутньому такий словотвірний тип не збільшував своєї продуктивності та поступово занепав. На сучасному етапі фемінітиви із суфіксом *-івн(а)* належать до застарілої лексики, що використовуються переважно в художньому стилі для архаїзації, поетизації минулої доби чи з іншою стилістичною настановою (*війтівна, ковалівна, кравцівна, мельниківна* та ін.). Нормою сучасної української літературної мови стало творення за допомогою суфікса *-івн(а)* тільки жіночих імен по батькові, початки якого сягають ще давньоукраїнської доби.

На сучасному фемінітиви на *-івн(а)* відображають збережені з минулого реалії жіночого життя, однак сьогодні немає потреби в їх використанні. Часткове творення і функціонування дериватів цього типу можна простежити в художніх творах на історичну тематику. Все ж більшість відпатронімних утворень, успадкованих із нової української мови на *-івн(а)* (*дзвонарівна, дяконівна, кравцівна, отаманівна, пасічниківна, протопопівна, сотниківна, ткачівна, хорунжівна, цісарівна* та ін.) та сформованих у минулому столітті (*головівна, дяківна, куркулівна, лісниківна, мірошниківна, полковниківна, султанівна* та ін.) увійшли до пасивного складу як історична лексика (*боярівна, королівна, панівна, санджаківна, титарівна, чабанівна, шинкарівна* та ін.). Сьогодні всі загальні назви жінок із суфіксом *-івн(а)* являють собою реліктовий словотвірний тип, що виражав мутаційне словотвірне значення 'дочка стосовно батька, названого твірним іменником' та розвинувся в староукраїнський і новий український періоди. Так, до «Словника української мови» П. Білецького-Носенка введено більше ста фемінітивів із суфіксом *-івн(а)* (*котлярівна, малярівна, маршалівна, склярівна, теслярівна, чумаківна, школярівна* та ін.) [СБН 1966]. За таким словотвірним типом сьогодні не утворюються субстантиви на позначення жінок за діяльністю, станом, посадою батьків, оскільки номінування дочки за належністю батькам зумовлюють антропоніми (прізвища, прізвиська, імена, клички тощо), а суфікс *-івн(а)* усталено для формування жіночих імен по батькові (*Ігорівна, Петрівна, Яківна*).

Висновки. Традиція іменування жінок за різними ознаками батьків розвинулася з праслов'янської мови, формувалася впродовж усієї писемної доби і міцно закріпилася в українській мові, але з розвитком нових соціальних відносин, суспільного прогресу стала занепадати і відходити в минуле. Відпатронімні фемінітиви, що виражали переважно соціальний стан, діяльність і зайнятість батьків вийшли повністю з ужитку, бо зникла потреба в називанні та ідентифікуванні жінок за соціальним станом загалом. Однак самі словотвірні типи не зникли зовсім, а локалізувалися частково в літературній мові (власні імена по батькові на *-івн(a)*) та діалектному вжитку. На сучасному етапі соціальна роль дочки незалежна від статусу чи зайнятості батька і виражається в літературній мові стилістично нейтральним словом *дочка*, а в розмовному, художньому, епістолярному стилях – ще й стилістично маркованими словами *дівка* 'дочка', *донечка*, *донька* та ін. Тому можна вважати, що сучасні патроніми є результатом тих історичних процесів, що відбувалися у фемінітивній підсистемі на попередніх синхронних зрізах, наслідком чого і стало формування відповідних словотвірних типів, збережених частково у літературній та діалектній мові завдяки онімній лексиці.

Література

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588 pp.). Київ: Наукова думка, 1965. 190 с. (*скорочення – АЖМУ*).
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев, 1909. Ч. 8. Т. III (*скорочення – АрхЮЗР, 8, III*).
3. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
4. Білецький-Носенко П. Словник української мови / відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1966. 424 с. (*скорочення – СБН*).

5. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XVI – XVII століть: словотвір і семантика: дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2001. 200 с. + 60 с.
6. Вербич С. Сучасна онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60.
7. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. / відп. ред. І. М. Керницький. Київ: Видавництво АН УРСР, 1958. 298 с.
8. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 572 с. (скорочення – ЕСУМ).
9. Желєзняк І. М. Антропонім. *Українська мова: енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2000. С. 29–30.
10. Ковалик І. І. Словотворчий розряд суфіксальних загальних назв живих істот жіночої статі у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання українського мовознавства*. Львів: Видавництво Львівського університету, 1962. Кн. 5. С. 3–34.
11. Москаленко Л. Ідентифікаційні формули на позначення осіб в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683 – 1740 рр.). *У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі* / упоряд.: Г. В. Воронич. Київ: ТОВ «КММ», 2011. С. 128–134.
12. Москаленко Л. А. Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683 – 1740 рр.). *Мовознавство*. 2009. № 6. С. 32–41.
13. Німчук В. В. Лексика давньоруської мови. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 29–163.
14. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови: посібник. Київ: Радянська школа, 1964. Ч. I. 236 с.

15. Словарь древнерусского языка (XI ~ XIV вв.) / глав. ред. Р. И. Аванесов. Москва: Русский язык, 1988. Т. I. 526 с. (*скорочення – СДЯ*).
16. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2 т. / ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (голова), І. М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1. 631 с.; 1978. Т. 2. 592 с. (*скорочення – ССМ*).
17. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка : в 3 т. / И. И. Срезневский. Репринтное издание. Москва: Книга, 1989. Т. I. 1420 с. + 50 с.; Т. III. 1684 с. + 272 с. + 16 с. (*скорочення – ССДЯ*).
18. Фекета І. І. Жіночі особові назви в українській мові (творення і вживання) : дис. ... канд. філол. наук. Ужгород, 1968. 369 с.
19. Чучка П. П. Патронім. *Українська мова* : енциклопедія / редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ: «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2000. С. 426.
20. Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ: Наукова думка, 1983. С. 592–620.
21. Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 1987. Вып. 13. 286 с.; 1990. Вып. 16. 264 с. (*скорочення – ЭССЯ*).

References

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st. (1582 – 1588 rr.) (1965) [Act book of the Zhytomyr city government of the end 16 th century]. Kyiv: Naukova dumka. 190 s. (*skorochennia – AZhMU*). [in Ukrainian].
2. Arhiv Iugo-Zapadnoi Rossii, izdavaemyi Vremennoi komissiei dlia razbora drevnih aktov, vysochaishe uchrezhdennoi pri Kievskom voennom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore [Archives of Southwestern Russia, issued by the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts, supremely established under the Kiev military, Podolsk and Volyn governors – general]. Kyiv, 1909. Ch. 8. T. III (*skorochennia – ArkhIuZR, 8 III*). [in Ukrainian].

3. Bevzenko S. P. (1960) *Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy. (Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru)* [Historical morphology of the Ukrainian language. (Essays on word change and word formation)]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. 416 s. [in Ukrainian].
4. Biletskyi-Nosenko P. (1966) *Slovnyk ukrainskoi movy / vidp. red. K. K. Tsiluiko* [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 424 s. (*skorochennia – SBN*). [in Ukrainian].
5. Brus M. P. (2001) *Zahalni zhinochi osobovi nominatsii v ukrainskii movi XVI – XVII stolit: slovotvir i semantyka : dys. ... kand. filol. nauk. Ivano-Frankivsk* [General female personal nominations in the Ukrainian language of the XVI – XVII centuries: word formation and semantics]. 200 s. + 60 s. [in Ukrainian].
6. Verbych S. (2008) *Suchasna onimna leksyka: funktsionalnyi aspect. Visnyk NAN Ukrainy* [Modern onymic vocabulary: functional aspect]. № 5. S. 54–60. [in Ukrainian].
7. Humetska L. L. (1958) *Narys slovotvorchoi systemy ukrainskoi aktovoi movy XIV – XV st. / vidp. red. I. M. Kernytskyi* [Essay on the word-forming system of the Ukrainian act language of the XIV – XV centuries]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSSR. 298 s. [in Ukrainian].
8. *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. / red. kol.: O. S. Melnychuk (hol. red.) ta in.* [The etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1985, T. 2. 572 s. (*skorochennia – ESUM*). [in Ukrainian].
9. Zheliezniak I. M. *Antroponim. (2000) Ukrainska mova : entsyklopediia / redkol.: Rusanivskyi V.M., Taranenko O. O. (spivholovy), Ziabliuk M. P. ta in.* [Anthroponym]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana, S. 29–30. [in Ukrainian].
10. Kovalyk I. I. (1962) *Slovotvorchyi rozriad sufiksalnykh zahalnykh nazv zhyvykh istot zhinochoi stati u skhidnoslovianskykh movakh u porivnianni z inshymy slovianskymy movamy. Pytannia ukrainskoho movoznavstva* [Word-formation category of suffixal common names of female living beings in East Slavic

language in comparison with other Slavic languages]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu. Kn. 5. S. 3–34. [in Ukrainian].

11. Moskalenko L. (2011) Identyfikatsiini formuly na poznachennia osib v Aktovykh knykh Poltavskoho polkovoho sudu (1683 – 1740 rr.). *U sylovomu poli movy. Inni Petrivni Chepizi* / uporiad.: H. V. Voronych [Identification formulas for the designation of persons in the Act Books of the Poltava Regiment Court (1683 – 1740)]. Kyiv: TOV «KMM». S. 128–134. [in Ukrainian].

12. Moskalenko L. A. (2009) Identyfikatsiia osib zhinochoi stati v «Aktovykh knykh Poltavskoho polkovoho sudu» (1683 – 1740 rr.). *Movoznavstvo* [Identification of females in the “Act Books of the Poltava Regiment Court” (1683 – 1740)]. № 6. S. 32–41. [in Ukrainian].

13. Nimchuk V. V. (1983) Leksyka davnoruskoi movy. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* / red. kol.: V. M. Rusanivskyi (vidp. red.), V. L. Karpova, V. V. Nimchuk, I. P. Chepiha [Vocabulary of the ancient Russian language]. Kyiv: Naukova dumka. S. 29–163. [in Ukrainian].

14. Samiilenko S. P. (1964) Narysy z istorychnoi morfologhii ukrainskoi movy : posibnyk [Essays on the historical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Radianska shkola. Ch. I. 236 s. [in Ukrainian].

15. Slovar drevnerusskogo iazyka (XI ~ XIV vv.) / glav. red. R. I. Avanesov [Dictionary of the ancient Russian language (XI ~ XIV centuries)]. Moskva: Russkii iazyk, 1988. T. I. 526 s. (*skorochennia* – SDIA). [in Russia].

16. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV – XV st. : u 2 t. / red. kol.: D. H. Hrynchyshyn, L. L. Humetska (holova), I. M. Kernytskyi [Dictionary of the Old Ukrainian language XIV – XV centuries: in 2 t.]. Kyiv: Naukova dumka, 1977. T. 1. 631 s.; 1978. T. 2. 592 s. (*skorochennia* – SSM). [in Ukrainian].

17. Sreznevskii I. I. Slovar drevnerusskogo iazyka : v 3 t. / I. I. Sreznevskii. Reprintnoe izdanie [Dictionary of the Old Russian language: in 3 volumes]. Moskva: Kniga, 1989. T. I. 1420 s. 50 s.; T. III. 1684 s. + 272 s. + 16 s. (*skorochennia* – SSDIA). [in Russia].

18. Feketa I. I. (1968) *Zhinochi osobovi nazvy v ukrainskii movi (tvorennia i vzhyvannia) : dys. ... kand. filol. Nauk* [Female personal names in the Ukrainian language (creation and use)]. Uzhhorod. 369 s. [in Ukrainian].
19. Chuchka P.P. Patronim. (2000) *Ukrainska mova : entsyklopediia / redkol.: Rusanivskiyi V.M., Taranenko O. O. (spivholovy), Ziabliuk M. P. ta in. [Patronymic]. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia» imeni M. P. Bazhana. S. 426. [in Ukrainian].*
20. Chuchka P.P. Rozvytok imen i pryzvyshch. (1983) *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia / red. kol.: V. M. Rusanivskiyi (vidp. red.), V. L. Karpova, V. V. Nimchuk, I. P. Chepiha [Development of names and surnames]. Kyiv: Naukova dumka. S. 592–620. [in Ukrainian].*
21. *Etimologicheskii slovar slavianskih iazykov. Praslavianskii leksicheskii fond / pod red. O. N. Trubacheva [Etymological dictionary of Slavic languages. Proto-Slavic lexical fund]. Moskva: Nauka, 1987. Vyp. 13. 286 s.; 1990. Vyp. 16. 264 s.; 1990. Vyp. 16. 264 s. (skorochennia – ESSIA). [in Russia].*

The names of women by patronymic in the history of the ukrainian language

Abstract. The article analyzes the names of women by patronymic from the pre-written and throughout the written period. It is noted that they started the tradition of naming daughters according to their parents. The primary examples of such nominations were Proto-Slavic words with the feminine meaning «woman in relation to a person called a creative noun» and the adjective suffix *-bn(a)*.

The research of this category of words was carried out on the basis of diachronic and synchronous approaches, lexical-semantic and structural-word-forming analysis. In the diachronic aspect historical changes are traced and the origin of this thematic group as appellation vocabulary in the Proto-Slavic period is shown, its consistent and systematic formation from the early written period to progressive development in the new Ukrainian period, and preservation of common names in the passive lexicon and preservation of proper names in active lexicon of the Ukrainian literary language until now. In the synchronous aspect, static phenomena as the results

of intensification processes and dynamic phenomena as the results of extensification changes are established.

At the lexical level, the result of intensification of steel names of women, saved a long time so far, and the result of extensification – the emergence of new nouns to denote daughters according to different characteristics of the parents and the acquisition of various semantic and stylistic characteristics. On the derivational level, the results of intensification was the preservation of derivational types in diachrony, and the results of extensification – the emergence of new derivational types in each period. An indicator of the level of intensification and extensification processes was the productivity and regularity of both individual names and the entire word-formation type.

The analysis of the names of women's patronymics allowed us to generalize that in the past common names prevailed over their own and represented the word-formation type with the suffix *-ivn(a)* (from Aries *-evn(a)* and *-evn(a)*). They reflected the extent and permanence of the tradition of naming female first name, presented today they're a lot normalized literary vocabulary, which is representative of the suffix *-ivn(a)*. Ancient femininity cartridges is a passive vocabulary, which can be played in dialectal speech, or of the artistic style of the Ukrainian language.

Keywords: patronymics of women, patronymic formations, word-forming type in *-ivn(a)*, diachrony and synchrony, history of the Ukrainian language.

© Брус М., 2021 р.

Марія Брус – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; mariya_brus@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>.

Mariia Brus – Doctor of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; mariya_brus@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-5874-1045>.

Брус М. П. Найменування жінок по батькові в історії української мови.
Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Ужгород, 2021.
Вип. 1(45). С. 86–92.